

## A reformáció hajnalhasadása – Luther 95 tételének jelentősége

Az 500. évforduló kapcsán ma különösen is fontos újra tudatosítanunk, hogy miért és hogyan indult a reformáció. Abban az eseménysorozatban ugyanis, ami 1517. október 31-ével elindult, nem emberek önző törekvése volt a mozgatórugó, hanem **Isten embereken könyörülő irgalma és igéjének a Szentlélek megvilágosító munkája által érvényesülő hatalma**. A reformátorok – Luther, Melanchthon, Zwingli, Kálvin, Dévai, Huszár Gál, Sztárai, Méliusz, Bornemisza, Károli Gáspár – nem maguk körül akartak valami új egyházat szervezni. A valódi indíték számukra a megtalált isteni kegyelem és igazság terjesztése iránti égő vágy volt! A reformációnak azért kellett bekövetkeznie, mert deformálódott, eltorzult az egyház, nemcsak erkölcsi vonalon, hanem a tanításában is: Krisztushoz segítség helyett inkább akadályozta már az emberek Krisztushoz találását. Reformációra – vagyis helyreállításra – volt szüksége, hogy tanításában és életében visszaigazodjon az eredeti apostoli formához. Isten kezében ennek egyik eszköze lett **Luther Márton** (1483-1546). Ki is volt ő? Egy Isten igéje által megragadott, bűneivel és félelmeivel küzdő ember, aki azonban – miután neki magának **fölragyogott Isten kegyelme Krisztusban – a Szentírásból megismert igazsághoz** rendületlenül ragaszkodott. Kövessük nyomon, hogyan is formálta őt Isten reformátorrá.

### **Luther Márton ifjúsága**

Martin Luther 1483. november 10-én született Eislebenben. Apja Hans Luder vágár volt, aki később Mansfeld városában bányász részvállalkozó lett, házat vásárolt, és már arra is tellett neki, hogy Márton fiát taníttassa. Az apai házban takarékoság és szigorú fegyelem uralkodott. Márton is sokszor kapott szigorú fenyítést. Sokszor igaztalanul is. Gyermekek- és ifjú korát a középkori szellemi-lelki megkötöttségek egész szövevénye határozta meg. Később ő maga így írt erről:

*„Mindennek oka pedig az volt, hogy az evangyéliumi tudomány és a Krisztusról szóló igaz vigasztalás a szószéken elhomályosult, sőt elaludt és senki nem ismerte többé a hitről szóló tant, melynél fogva a Szentírás nekünk a Krisztus érdeméért, kegyelemből, de nem saját érdemünk folytán, bűneinknek bocsánatát igéri; hanem igenis a pápa prédikációi odajuttattak bennünket, hogy a Krisztustól halálosan féltünk, mert azok nem az ő kegyelmének és vigasztalásának reményét csepegtették a szívekbe, hanem inkább őt, mint haragos és rettenetes bírót állították eléink, akinél senki kegyelmet nem nyer, hacsak annyi jócselekedetet és önszentséget nem mutathat be előtte, a mennyi bűneinek ellensúlyozására szükséges, – vagy az ő anyjának, Máriának és egyéb szenteknek közbenjáró könyörgésével nem dicsekedhetik. Mert én magam is egyike voltam azoknak, a kik a Szűz Máriához imádkoznak, hogy ő legyen szószólónk és kiengesztelőnk a Krisztussal, mint szigorú bíróval szemben; amint hogy általában nyilvánosan minden templomban alig tanítottak, olvastak és énekeltek mást, mint eme bálványimádást...”*

Öt éves korában írták be a mansfeldi latin iskolába, ahol nyolc évig tanult. Itt „*tirannusok és botmesterek*” uralkodtak. Innen egy esztendőre Magdeburgba vitték, a „közös élet testvérei” iskolájába. Ez egy jámbor, vallásos iskola volt, mely eltért a családi otthon és a mansfeldi iskola szigorú légkörétől. Innen Eisenachba került a Szent György plébánia iskolájába. Szegény, vallásos rokoncsaládnál lakott. Ebben az iskolában már az osztály eminens diákja lett.

1501 áprilisában vették fel az erfurti egyetemre. A felvételi bejegyzésben „Martinus Ludher ex Mansfeld” néven szerepelt. Négy évig tanulta a „hét szabad művészetet”: a nyelvtan, szónoklattan, logika, számtan, csillagászat, mértan és zene tudományát, Németország akkori leghíresebb egyetemén. Az alsó fokozatot, a triviumot másfél év alatt elvégezte, és elnyerte a „baccalaureusi” fokozatot. A felsőbb tanulmányokat, a „quadriviumot” 1505 januárjában fejezte be, és ezzel elnyerte a „magiszteri” fokozatot is. 1505 tavaszán apja akarata szerint jogtudományt kezdett tanulni. Ez év júliusában azonban, Erfurt mellett, a szabadban hatalmas vihar lepte meg. Ekkor halálfélelmében megfogadta, hogy ha megmenekül, szerzetes lesz. A szülői szándék ellenére ezért 1505. július 17-én Erfurtban belépett az ágostonos szerzetesrendbe.

### **A szerzetes**

A jelentkezés után két hónap elteltével novicius lett, és egy évvel később letette az ünnepélyes nagy fogadalmat. Luther eleinte jól érezte magát a szerzetben. A szerzetesi szabályokat szigorúan betartotta. Itt kapott egy vörös bőrbe kötött Bibliát is, amit szorgalmasan olvasott, és hamarosan otthonossá vált benne. A Szentírás olvasása és a szerzetesek gyónási gyakorlata elmélyítette benne a bűntudatot, és ez sok gyötrelmet okozott neki. Szerzetes-társai és főnöke túlzásnak tartották belső gyöttrődéseit. Staupitz rendfőnök sokszor hívta fel a figyelmét a Krisztusban nyerhető kegyelemre.

Szerzetesi fogadalma után feljebbvalói utasítására hittudományt kezdett tanulni, és 1507 februárjában pappá szentelték. Az első miséjét csak májusban tartotta, mivel édesapja csak akkor tudott eljönni. Az apa haragját két fiának pestis következtében történt halála kissé megengyhítette szerzetessé lett fia iránt, de azért nem mulasztotta el figyelmeztetni a negyedik parancsolatra, mely szerint a fiúnak tisztelni kellene atyja akarátát. Papként azonban újabb lelki vívódások gyötörték. Méltatlannak érezte magát, sokszor el akart futni az oltártól misézés közben...

1508 októberében Luthert áthelyezték Erfurtból Wittenbergbe, hogy az egyetemen (amelyet 1502-ben alapított Bölcs Frigyes választófejedelem) bölcseleti előadásokat tartson Arisztotelész erkölcsstanáról. Emellett teológiai tanulmányokat is folytatott. 1509-ben már megszerezte a „bibliai baccalaureusi” tudományos fokozatot, és még ez év őszén a „teológia sentencionariusa” lett. Ezután visszarendelték Erfurtba. Itt a kolostorban tartott dogmatikai előadásokat. Ekkor kezdett héberül is tanulni.

Közben az ágostonos kolostorok között vita támadt a szabadabb és a szigorúbb felfogás érvényesítése körül. A rend egy idősebb tapasztaltabb szerzetes mellé a 27 éves Luthert jelölte ki, hogy Rómában a pápai udvarnál rendezzék a vitás kérdéseket. Luther ekkor még mélységes áhitattal járta be a római zarándokhelyeket, bár később visszaemlékezve, észrevette az egyház központjában uralkodó visszásságokat is.

A római út (1510-11) után visszahelyezték Wittenbergbe. Itt a rendfőnök megparancsolta neki, hogy szerezze meg a teológiai doktorátust is. Ekkor mondta neki dr. Staupitz János, hogy „*neked doktorrá és prédikátorrá kell lenned, s akkor majd valami nagyon komoly munkát kapsz!*” Luthernak minden ellenvetése ellenére engedelmessé kellett lennie. 1512 októberében avatták a „teológia doktorává” Wittenbergben. Három nap múlva már a Szentírás-tudományt tanította az egyetemen. Később azt mondta életének erről a szakaszáról, hogy **bár a Szentírás doktora volt, még nem ismerte az igazi lelki világosságot**. Az egyetemi oktatás és a prédikálás mellett kinevezték körzeti vikáriussá is, és ezzel 11 kolostor felügyeletének terhe is rászakadt.

### Luther „toronyélménye”

Luther eddig még a középkor embere volt. Gyermekkorában a szülői és tanítói fenyítések hatására a haragvó, büntető, igazságos Isten képe alakult ki benne. Ez elől az igazságos, haragvó Isten elől menekült a kolostorba is. Ezt írta erről az időszakról:

*„Bizonyos, hogy én minden erőm latba vetésével törekedtem arra, hogy saját jócselekedeteim révén nyerjem el az Isten előtti igazságot. Ezért nem ettem, nem ittam és nem aludtam. Másoknak nem volt nyugtalan a lelkiismeretük, és nem gyötörték magukat ilyen borzalmasan. Én azonban rettegtem a haragvó Isten ítéletnek napjától és a kárhozattól.”*

Valódi, evangéliumi értelemben vett megtérése, újonnan születése az ún. „toronyélménye” volt, amikor megtalálta a kegyelmes Istent. Történészek vitatják, mikor is lehetett ez. Magam azokkal értek egyet, akik szerint ez az alapvető felismerés 1513 körül kristályosodhatott ki a reformátorban. Tény, hogy ő maga számolt be több alkalommal erről, megmutatva a kolostor toronyszobáckáját is, ahol heteken keresztül vívódott, míg **áttört kárhozat-félelmének rettenetén Krisztus világossága**:

*„Valami különös égő vágyakozás fogott el, hogy Pál apostol római levelét megértsem... gyűlöltem ezt az igét – Isten igazsága – mivel azt tanultam, hogy Isten igaz, és megbünteti a bűnösöket. ... Ez mindaddig tartott, míg végül hosszú napokon és éjszakákon át tépelődvén Isten kegyelméből az igék belső összefüggésére fordítottam a figyelmemet... kezdtem megérteni, hogy ez az igazság elfogadott (passzív) igazság, mellyel minket a kegyelmes Isten igazzá tesz a hit által, amint megíratott: Az igaz ember hitből él. Ekkor úgy éreztem, mintha teljesen újjászülettem volna, és mintha tárt kapukon át magába az édenkertbe léptem volna. Erre előttem az egész Szentírás más értelmet nyert.”*

Úgy tűnik, a Zsoltárok magyarázatát is már ennek a felismerésnek fényében tartotta az egyetemen. A **Római levél** 1515-ben megkezdett magyarázata már **hadüzenet** volt az **emberi érdem és önigazság ellen!** Luther azonban ekkor még megmaradt az egyetemi oktatás és a szerzetestársak lelkipásztorolása területén, ahogyan tanúsítja ezt az a levele pl., amit 1516. április 8-án írt egy szerzetestársának:

*„A mi korunkban sok embert valami tüzes vakmerőség kísért, kiváltképpen az olyanokat, akik minden erejükből arra törekszenek, hogy igazak és erényesek legyenek. Csak az Isten igazságát nem ismerik, amit Krisztusban bőséggel és ingyen kapunk. Ők saját erejükből törekszenek jó cselekedetekre mindaddig, míg meg nem bizonyosodnak afelől, hogy most már erényeik és érdemeik díszruhájában megállhatnak Isten előtt – holott ez lehetetlen. Nálunk te is ebben a hitben éltél, vagy sokkal inkább: ebben a tévelygésben. Én is benne voltam, most már azonban harcolok e tévhit ellen. ... Azért kedves testvérem, ismerd meg Krisztust, mégpedig a megfeszített Krisztust. Magasztald őt és kétségbeesvén magad felett így kiáltás hozzá: »Úr Jézus, te vagy az én igazságom, én meg a te bűnös vagyok. Magadra vetted az enyémet és nekem ajándékoztad a tiédet. Olyanná lettél, amilyen nem voltál s olyanná tettél, amilyen nem voltam.« ... Azért hát csakis Krisztusban, a magad és cselekedeteid felett való bizakodó kétségbeesés útján találsz majd békességet.”*

### A nyilvánosság elé lép

Luther már a 95 tétel kiszögezése előtt egyik tanítványa számára disputációt rendezett kilencvenhét téziszről, melyet ki is nyomtatott, és sokfelé szétküldött. Ezek a tézisek erőteljes módon támadták az uralkodó egyházi tanítást. Ennek a szétküldött vitairatnak azonban még semmiféle visszhangja nem lett.

X. Leó pápa 1517-ben búcsút hirdetett az épülő római Szent Péter bazilika befejezésére szükséges pénz előteremtésére. A római katolikus egyház tanítása szerint a bűnbánat és a feloldozás eltörli a vétket, valamint az örök büntetést, de a hívőknek itt vezekelni kell, és a túlvilágon szenvedni a „tisztítótüzből”, ideiglenes büntetésként az üdvösség elnyerése előtt. Ezt a „ideiglenes” büntetést engedheti el megszabott feltételekkel a pápa, és ez a búcsú. (Lényegében ma is ezt tanítják: „312. Mit jelentenek a búcsúk? A búcsú Isten színe előtt a már megbocsátott bű-

nökért járó, ideig tartó büntetések elengedése, melyet a keresztény hívő, aki megfelelően fölkészült és teljesítette a kiszabott föltételeket, elnyer önmaga vagy a megholtak számára az Egyház segítségével, amely mint a megváltás szolgálója Krisztus és a szentek elégtételt nyújtó érdemeinek kincstárát hivatalosan kezeli és abban részesít.” – A Katolikus Egyház Katekizmusának Kompendiuma, Szent István Társulat Budapest, 2006; 110. oldal.) Ezt a búcsút Luther korában már pénzen meg lehetett váltani. A **búcsúcédulák** árulásával megbízott Tetzl János barát úgy értelmezte és hirdette ezt, hogy nem is kell bűnbánat, csak fizetni kell... Ennek a visszaélésnek a megszüntetésére **hirdetett vitát Luther a 95 tétellel** (a tételek számában és fogalmazásában kimutatható, hogy tkp. az Albrecht mainzi érsek által a búcsú-árusok számára kiadott 94 pontos Utasításra reflektált!). Vitatkozni nem jelentkezett egyelőre senki, de mégis elindult valami: mint amikor a zsilipet fölhúzzák...

**1517. október 31. lett a reformáció „születésnapja”.** Manapság vannak olyan történészek, akik szerint nem is történt meg a tételek kitűzése a wittenbergi vártemplom kapujára, ez csak egy legenda volna, amit Melanchthon „talált ki” Luther halála után... Egy évtizede Martin Treu kutatásai során azonban előkerült egy adat a Jénai Egyetemi Könyvtárban (amin a kutatók eddig átsiklottak, a nehezen kiolvasható írás miatt)! Luther titkára, Georg Röer (1492-1557) a német Biblia-fordítás átdolgozására szolgáló munkapéldányba („Revisionsbibel”, 1540) írta be ezt a jegyzetet: „Az Úr 1517. évében, Mindenszentek előtti napon, Wittenbergben Dr. Luther Márton tételeket tett közzé a búcsúkról a templomok kapuin”. Ez a bejegyzés tehát még Luther élete idejében született! És ráadásul többes számban említi a templomokat!

Csak néhány rendkívül fontos tételt idézek most (különböző fordításokból):

1. *Amikor a mi Urunk és Mesterünk azt mondta: 'Térjete meg', azt akarta, hogy a hívek egész élete bűnbánatra térés legyen.*

6. *A pápa nem bocsáthat meg egy vétket sem, legfeljebb kihirdeti és megerősíti az Isten bocsánatát, vagy pedig bocsánatot oszt bizonyos, az ő hatáskörébe tartozó esetekben...*

32. *Aki bűnbocsátó cédulákkal akarja elnyerni az üdvbizonyosságot, az a tanítómestereivel együtt örökre elkárhozik....”*

62. *Az egyház igazi kincse az Isten dicsőségének és kegyelmének legszentebb evangéliuma.*

**Összefoglalva, a 95 tételben Luther legfontosabb gondolatai ezek:**

- Krisztus bűnbánatra hívó szava vonatkozik egész életünkre!
- Egyedül Jézus Krisztus az egyház ura. Nincs az egyházban külön isteni és külön emberi hatalom.
- A halottak lelke felett nincs másnak hatalma, mint Krisztusnak. Halandó ember túlvilági hatalommal nem rendelkezik, még a pápa sem.
- Üdvösségünk egyedül Krisztustól függ, nem emberi rendelkezésektől.
- Az ember hite által mindent megkap Krisztustól búcsú nélkül is.
- Krisztus szeretetet kíván tőlünk legfőképpen. A búcsú az embernek pénzért való fölmentése a szeretet kötelezése alól: ezért, aki búcsút vásárol, Isten haragját hívja ki.
- Az egyház legfőbb kötelessége, hogy Urának, a Krisztusnak igéjét hirdesse, ne pedig a búcsúkat. Az egyház egyedüli és legnagyobb kincse az evangélium, amit hirdet.
- Az egyház vezetőinek az lenne kötelessége, hogy az evangélium hirdetését biztosítsák, a búcsúhirdetést pedig megtiltsák, mert Isten egykor számadásra hívja őket is.
- A búcsúárúsítás veszedelmes dolog az egyháznak a hívek előtti tekintélye szempontjából is. Megszüntetésével a hanyatló pápai tekintély is csak emelkedne.
- A földi és a földöntúli élet boldogságát, a lelkiismeret békességét nem érheti el az ember önző biztosítékokkal. Ha lenne is olyan béke, az hamis lenne.
- Békesség csak ott van, ahol Krisztus van, Krisztus pedig csak ott van, ahol kereszt van. Tehát az üdvösség csak azé, aki Urát, a Krisztust, a keresztviselésben követi.

**A 95 tételnek váratlanul óriási hatása lett:** 14 nap alatt szinte egész Németországban elterjedt. Sokan örültek, hogy valaki végre nyilvánosan síkra szállt az igazságért. Sokan azonban megütköztek a tételeken. Tetzl ellentételeket bocsátott ki. Eck János ingolstadti tanár is élesen támadta Luthert. A domonkos rendiek eretneknek kiáltották ki.

Luther ekkor egy alázatos levél kíséretében megküldi 95 tételét X. Leó pápának is, de már ebben a levélben is rögzíti, hogy nem von vissza semmit, hacsak a Szentírásból meg nem cáfolják tanítását. Rómába idézik, Bölcs Frigyes azonban az egyetemét felvirágoztató professzorát nem engedi elmenni, mert sejti, hogy ott máglyára kerülne. Végül 1518 októberében Kajetán bíboros előtt kell megjelennie Augsburgban. A bíboros durva felszólítása, hogy minden érdemi vita nélkül vonja vissza tanítását, Luthert távozásra bírja, mert „*őt a bíboros sem meg nem győzte, sem meg nem cáfolta.*” Ezután 1519 januárjában Miltitz Károly pápai kamarás tárgyalta Lutherrel Altenburgban, és megállapodtak abban, hogy mindkét fél kölcsönösen hallgatni fog. (Miltitznél pápai átokbulla is volt, de a Németországban tapasztalt közhangulat miatt jobbnak látta ezt titkolni.) A megállapodást Luther ellenfelei sorozatosan megszegték, így ő is kénytelen volt a hallgatásból kilépni. Ezután egymás után jelentek meg hitvitázó és Szentírást magyarázó iratai.

A híres lipcsei vitára Eck János ingolstadti tanárral 1519 nyarán került sor. Eck arra törekedett, hogy Luthert huszita eretnekséggel vádolja. A lipcsei vitatkozáson már a pápai hatalom emberi eredetéről és a zsinatok tévedéseiről is szó volt. Ezután küldték meg a cseh testvérek Luthernek Husz János „De Ecclesia” – „Az egyházzól” c. főművét, amely világosan hirdeti, hogy JÉZUS KRISZTUS az EGYHÁZ egyetlen igazi feje!

### **Egyházi és birodalmi átok**

A sok támadás Luthert még inkább odaszorította a Szentíráshoz! Amikor ellenfelei a pápának valóságos isteni jogkört tulajdonítottak, erre válaszul kiadta „A római pápaságról” c. könyvét. 1520-ban született meg Luther **több alapvető reformátori irata**: „A német nemzet keresztyén nemességéhez...”, „Az egyház babyloni fogságáról” és „A keresztyén ember szabadságáról”. Luther **Krisztusra mutató vallástételének**, a zsilipet fölhúzó 95 tétel nyomán elindult reformációnak **a hatása egyre nagyobb** lett.

Rómában ezalatt Eck János közreműködésével 1520 júniusában kiadták Luther ellen a pápai bullát, melyben hatvan napot adtak az általuk tévesnek megjelölt tételek visszavonására. Ha a visszavonás nem történne meg ez idő alatt, úgy egyházi átokkal sújtják. Válaszként 1520 decemberében Wittenbergben elégette a pápai hatalom legfontosabb könyveit és az átokbullát. Rómától való elszakadása ezzel a tetteivel vált véglegessé.

V. Károly, akit 1519-ben 19 évesen választottak német császárrá, Wormsba birodalmi gyűlést hirdetett a német ügyek rendezésére. Ebben szerepelt az „eretnekség” kérdése is. Az egyházi átok alatt álló Luther császári menlevéllel, több barátja kíséretében utazott Wormsba. 1521 áprilisában kétszer idézték a birodalmi gyűlés elé, ahol írásainak visszavonására szólították fel. A második alkalommal német és latin nyelven mondott beszédet a császár és a rendek előtt. Beszéde végén a vallástételét így foglalta össze:

*„Ha csak a Szentírás bizonyosságával vagy világos észokokkal meg nem győznek (mert én a pápának és a zsinatnak magában nem hiszek, mivel nyilvánvaló, hogy azok gyakran tévedtek és egymásnak ellene mondtak), lelkiismeretem Isten igéjének foglya, semmit vissza nem vonhatok, és nem is akarok, mert nem ajánlatos és nem tanácsos bármit is a lelkiismeret ellen cselekedni. Itt állok, másként nem tehetek. Isten segítsen engem! Amen!”*

Luther 1521. április 26-án még szabadon eltávozhatott Wormsból. A Wittenbergbe vezető úton Bölcs Frigyes emberei színleg elrabolták, és titokban Wartburg várába vitték. 1521. május 25-én V. Károly császár aláírta a **Luther és követői ellen** kiadott birodalmi átkot. Ez ellenkező hatást váltott ki, mint amit a császár remélt, mert ezután kezdett igazán terjedni a reformáció tanítása a birodalomban, sőt annak határain kívül, így Magyarországon is. Erről beszéltek mindenfelé: fogadókban, tanácsuléseken, városon és falun egyaránt. **Egyre többen** hirdették a szöszékeken is **Krisztus tiszta evangéliumát!**

### **Reformátori munka és küzdelem**

Luther 10 hónapig, mint „lovag” rejtőzött Wartburg várában. Ez idő alatt is – miközben sok kísértéssel, ördögi támadással küzdött – élénk irodalmi tevékenységet folytatott. Ebből a legjelentősebb **az Újtestamentum lefordítása** német nyelvre.

Míg Luther távol volt, Wittenbergben rajongók által támasztott zavargások törtek ki. Emiatt – a fejedelem akaratára ellenére – elhagyta Wartburgot 1522 kora tavaszán. Nyolc napon át a városi templomban tartott prédikációival, az ige erejével tett rendet. A zavargások lecsendesedése után **a wittenbergi egyetem a reformáció szellemi központja lett**. Seregestől jöttek a diákok, még Luther életében **Magyarországról is** 166 hallgató iratkozott be a wittenbergi egyetemre. Luther mellett egyre nagyobb lett a reformáció táborában a tudós Melanchthon tekintélye: sok magyar reformátorunkra is hatással volt.

Hát így kezdődött... A folytatás pedig ugyancsak izgalmas! Hiszen pl. óriási jelentőségű volt a reformációban **az anyanyelvű istentisztelet** bevezetése is. Miután Luther már 1523-ban kiadta a latin nyelvű istentisztelet megreformált rendjét, eltörölve a szentek segítségül hívását és a mise áldozatbemutató jellegét, 1525-ben – egyházzenész munkatársakat is bevonva – elkészítette az **evangéliumi alapra** fektetett, német nyelvű istentiszteleti rendet. Éppen ma 492 évvel ezelőtt, **1525. október 29-én**, a Szentháromság ünnepe után 20. vasárnapon mutatta be ezt először, a wittenbergi városi templomban! A rá következő vasárnapon erről a rendről többek között ezt mondta a szöszéken:

*„Ami a mienk e munkában, az vesszen és pusztuljon el, ha mindjárt olyan szép lenne s nagy tekintélynek örvendene is; de ami az Istené benne, annak fel kell virágoznia, ha mindjárt bolondságnak látszanék is...”*

**Nem embereket** ünneplünk ma, hanem **az URat magasztaljuk!** A reformációban a tiszta evangéliumot kaptuk vissza Istentől: „Hiszen kegyelemből van üdvösségetek a hit által, és ez nem töletek van: Isten ajándéka ez; nem cselekedetekért, hogy senki se dicsekedjék” (Ef 2,8-9). Ezért csak ez lehet a vallomásunk: „a keresztről szóló beszéd bolondság ugyan azoknak, akik elvesznek, de nekünk, akik üdvözülünk, Istennek ereje” (1Kor 1,18)!